

Канструкцыі гутарковага сінтаксісу
ў паэтычных радках Максіма Танка

На розных этапах развіцця мова беларускай мастацкай літаратуры вызначалася актыўным узаемадзеяннем, з аднаго боку, з нарматыўна ўсвядомленай літаратурнай мовай, а з другога – з вуснымі гаворкамі. Таму ў мастацкіх творах усіх жанраў побач з кніжнымі адзінкамі заканамерна ўжываюцца моўна-выяўленчыя сродкі размоўнага стылю. Адна з прычын гэтага заключаецца таксама ў ідэйна-тэматычнай накіраванасці беларускай мастацкай літаратуры: даволі вялікая колькасць твораў, і ў тым ліку паэтычных, прысвечана паказу гістарычнага мінулага і сучасных праблем грамадства, што аб'ектыўна патрабавала ад пісьменнікаў і паэтаў ствараць ілюзію поўнай рэчаіснасці, рэальнага жыцця, народных характараў і быту.

Варта адзначыць, што свядомае, мэтанакіраванае выкарыстанне гутарковых адзінак на ўсіх узроўнях (лексічным, фанетычным, марфалагічным, словаўтваральным і сінтаксічным, аднак часцей за ўсё на апошнім) матывуецца мастацкімі задачамі паэта: элементы размоўнага стылю перадаюць у тэксце (кантэксце) разнастайныя стылістычныя і эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні і становяцца адзнакай індывідуальнага аўтарскага стылю. Прычым гутарковымі з'яўляюцца моўныя адзінкі (літаратурныя і нелітаратурныя), якія выдзяляюцца стылістычна пад уплывам пэўных умоў, такіх, як непадрыхтаванасць, нязмушанасць акта камунікацыі, непасрэдны ўдзел асоб у гэтым акце. Пералічаныя экстралінгвістычныя фактары садзейнічалі развіццю адной з тэндэнцый гутарковай мовы – да эканоміі элементаў моўнага выражэння. Пад яе ўплывам сфарміраваліся такія сінтаксічныя з'явы, як парцэляцыя, эліпсіс, сегментацыя і інш. Аднак найбольш выразна дадзеная тэндэнцыя праяўляецца ў структурах са шматлікімі варыянтамі пропуску моўных кампанентаў (канструкцыях з незамяшчанымі сінтаксічнымі пазіцыямі), прычым згаданыя адзінкі вызначаюцца поліфункцыянальнасцю. Іх поліфункцыянальнасць зводзіцца да стварэння ў мастацкім тэксце вусна-гутарковай экспрэсіі, характарыстыкі і індывідуалізацыі персанажаў, афармлення своеасаблівага паэтычнага твора. Гэтую ж функцыю выконваюць і структуры з паўтарамі, структурная спецыфіка якіх заключаецца ў перыядычным паўтарэнні (як правіла, двойчы) адной сінтаксічнай пазіцыі з аднолькавым лексічным нападэннем.

Спынімся на характарыстыцы ўжывання названых канструкцый двух тыпаў у вершаваных радках Максіма Танка (Яўгена Іванавіча Скурко) – народнага паэта Беларусі, Героя Сацыялістычнай Працы. Пачаўшы паэтычную дзейнасць вясною 1932 года, калі былі апублікаваны першыя вершы ў падпольным рукапісным часопісе “Пралом” пад псеўданімам Граніт, Максім Танк увайшоў у гісторыю нацыянальнай літаратуры як аўтар зборнікаў “На этапах”, “Журавінавы цвет”, “Вастрыце зброю”, “Праз вогненны небасхіл”, “Каб ведалі”, “У дарозе”, “След бліскавіцы”, “Мой хлеб надзейны”, “Глыток вады”, “Хай будзе святло”, “Нарачанскія сосны”,

“Прайсці праз вернасць” і інш. У мове твораў даволі шырока прадстаўлены няпоўныя простыя сказы і састаўныя часткі складаных з кантэкстуальным пропускам сінтаксічных пазіцый дзейніка і выказніка. Дзейнікі, як правіла, адсутнічаюць у тым выпадку, калі з’яўляюцца аналагамі дзейнікаў папярэдняй канструкцыі ці прэдыкатыўнай часткі: Самыя балючыя **раны** ў дзяцінстве Перастаюць ныць ад пацалункаў маці. У юнацтве – самі зажываюць да вяселля. У сталасці – загойваюцца Ад спагады сяброў, ад чаркі віна [3, с.305]. Відавочна, што за кошт кантэкстуальна няпоўных канструкцый Максіму Танку ўдалося стварыць больш поўнае філасофскае разважанне пра жыццё.

Патрэбнасць у рыфме выклікала неабходнасць ужываць у вершах і канструкцыі з незапамітанай сінтаксічнай пазіцыяй выказніка. Напрыклад: *Над горадам імгла начная*. Нат не відаць знаёмай брамы, Агнёў разгубленых трамваяў, Вітрын, расквечаных рэкламай [3, с.187]. Падобныя эліптычныя структуры, як і іх аналагі з гутарковай мовы, ствараюць кароткія, лаканічныя паведамленні, у якіх асноўная ўвага акцэнтуюцца на прадмеце (аб’екце) апісання. Акрамя таго, яны садзейнічаюць больш сцісламу, сканцэнтраванаму паведамленню.

У мове вершаў Максіма Танка параўнальна шырока ўжываюцца і канструкцыі з паўторам звычайна аднаго слова: а) назоўніка: *Пасылае маці думы Ё свет на сына, - Прылятаюць тыя думы Бурай сіняй. Пасылае маці слёзы Быстрой Шчарай, - Прыплываюць тыя слёзы Цёмнай хмарай* [3, с.157]; б) займенніка: *Ты не ўгаворвай лети мяне! Няма сягоння часу мне Глядзець, як лёд рака ўзрывае, А то вось раззлююся я. Яшчэ не жонка я твая* [3, с.19]; в) прыметніка: *На жоўтай-жоўтай пожні, На шэрай-шэрай грэблі, На сіняй-сіняй руні, на цёмнай-цёмнай пушчы Лёг белы-белы снег* [3, с.52]; г) дзеяслова: *Я пытаўся ў сустрэчных: Можна, яны цябе бачылі? Пытаўся ў дрэў: Можна, вiталася з імі? Пытаўся ў прыдарожных валуноў: Можна, адначывала ля іх?* [3, с.62]; д) прыслоўя: *Вецер кудлаты на нівах калоссе гайдае, Стужкай дарога з-над мокрых калёс выбягае Там, дзе бярозы плачуае звесілі веце, Там, дзе адны толькі хмары, і месяц, і вецер* [3, с.148]. Такія паўторы выкарыстоўваюцца пераважна ў якасці выдзяляльнага сродку: з іх дапамогай выдзяляюцца семантычна важныя для выказвання моўныя элементы. Варта адзначыць і яшчэ адну функцыю – раздзяляльна-выдзяляльную, калі паўтор садзейнічае больш цэласнаму, вобразнаму ўспрыняццю чытачом кампанентаў выказвання.

У вершаваных радках Максіма Танка атрымала распаўсюджанне анафара – “стылістычная фігура, паўтарэнне аднолькавых слоў, выказаў, гукаў (іх спалучэнняў) у пачатку вершаваных радкоў, строф або сказаў” [1, с.19]. З дапамогай названага прыёму стылістычна нейтральныя сінтаксічныя канструкцыі набываюць у вершаваным кантэксце своеасаблівую арганізацыю, уласціваю і гутарковай мове. Такая арганізацыя кантэксту (нярэдка нават усяго верша) дазваляе сканцэнтравана ўвесць час увагу чытача на семантычна важным кампаненце і найлепш зразумець аўтарскую

задумку. Пры гэтым не страчваецца і лагічная сувязь паміж кампанентамі паэтычнага твора.

Адметнасцю аўтарскага стылю Максіма Танка з'яўляецца анафарычны паўтор аднаго слова, але не самастойнай, а службовай часціны мовы, пераважна прыназоўнікаў. Паколькі першапачатковае значэнне невытворных прыназоўнікаў было прасторавае, то з дапамогай паўторных прыназоўнікаў выражаюцца менавіта такія адносіны. Напрыклад: *Дык смялей выходзьце **На** будаўнічыя пляцоўкі, **На** перадавыя пазіцыі, **На** прасторы палёў, **На** ўдарныя рубяжы і міжзорныя трасы, Каб хутчэй сталі явай Усе казкі дзяцінства, Усе мары і сны, Запаветы бацькоў І надзеі Радзімы* [2, с.32]; *Пакуль там іншыя Збяруцца, тугадумы, Яны [смарчкі. – А.М.] выскокваюць першыя **З-над** ядлаўцоў, **З-над** цёплых сховаў Дзеразы, імхоў* [2, с.81]. Нярэдкія паўторы прыназоўнікаў і з аб'ектнымі адносінамі: *Здаецца, перагаварыў з усімі Сябрамі, знаёмымі і незнаёмымі, **З** дрэвамі, зьярамі, птушкамі, **З** дажджамі, снягамі, вятрамі, **З** дарогамі, рэкамі, што мог бы І кропку над інтэрв'ю паставіць, Ды ўспомніў, што не закончыў яшчэ Гутаркі з самім сабой* [2, с.26]; *Не адбірайце Таямніц усіх **У** зор, аблокаў, Кветак палявых, **У** весніх ранкаў, Залатых змярканняў, **У** першых пацалункаў І прызнанняў, Грахоў – у грэшных, Святасці – у святых, Каб свет не стаў І нудным, і пустым* [2, с.80].

Вылучаюцца і канструкцыі з паўторамі прыназоўнікаў, што выражаюць азначальныя адносіны: *У кожным атэстаце Выстаўляюцца адзнакі на розных дысцыплінах, І толькі няма адзнак **За** чалавечнасць, **За** руплівасць, **За** паводзіны ў сям'і, **За** сталом, Бо і на ядзе Меркавалі калісьці, На што хто здатны* [2, с.157].

Сустракаюцца і своеасаблівыя паводле афармлення канструкцыі з паўторам прыназоўнікаў, што выражаюць прычыннае значэнне:

*Ад вясенняй расы травы зелянеюць,
Ад асенняй – заўжды вянуць ды сівеюць.*

*Ад вясенняй расы граюць птушкі шчыра,
Ад асенняй – лятуць у далёкі вырай.*

*Ад вясенняй расы радуецца сэрца,
Ад асенняй – чамусь у трывозе б'ецца* [2, с.16].

Стылістычная насычанасць прыведзенага кантэксту ўзмацняецца за кошт паўтору не толькі прыназоўнікаў, але і іншых адзінак: словазлучэння **вясенняй расы** і прыметніка **асенняй**.

Не пазбег Максім Танк паўтору і іншых службовых часцін мовы, асабліва злучнікаў. Не спыняючыся на характарыстыцы паўторных злучнікаў тыпу **ні – ні** [2, с.48], **то – то** [2, с.109] і інш., акцэнтуюем увагу на найбольш частых паўторах падпарадкавальных злучнікаў (злучальных слоў): а) часавых: *Так было і са мной, – Успамінае старая, – Перад самым жнівом, **калі** град выбіў жыта, **Калі** ў блакаду згарэла сяло, **Калі** прыйшла пахаронка...* [2, с.177]; *Не было суладдзя ў песнях, **Покуль** бусел рэй не ўзяў,*

Покуль сонца – бубен весні – З клёкатам не прыпадняў [2, с.84]; б) тлумачальных: Не карай мяне, лёс, глухатой, Той, што перашкаджае пачуць, Як світальнай вясновай парой Журавы на радзіму лятуць. Як хто кліча мяне памагчы Або грукае ў дзверы мае, Як самотна хто плача ўначы Ці ў застоллі сяброўскім пяе. Як шумяць-каласяцца жыты, Як звініць зарапад над зямлёй. Шапацяць і дажджы, і лісты – Не карай мяне, лёс, глухатой! [2, с.55]; в) мэтавых: Мы ў партыю ўступілі, Каб свет не ведаў слёз, пакутаў і насілля, Не панаваў злы лёс. Каб войны і нягоды не нішчылі зямлю, Ядналися народы Ў братэрскую сям'ю. Каб горда і высока палаў свабоды сцяг... [2, с.90].

Значную сэнсавую нагрузку ў вершах Максіма Танка нясуць таксама паўторы простых сказаў або прэдыкатыўных частак складаных сказаў. Напрыклад: *Ноччу, ціха падкраўшыся, Выпаў снег. Раніцой прачнуліся дрэвы Ўсе ў казачнай белі І не пазнаюць самі сябе. – Ты хто? – Пытае бяроза ў сасны. – Ты хто? – Пытае асіна ў алешыны. – Ты хто? [2, с.59]; Хаця б не забыць, што Даўно мінуў поўдзень І час завяршаць Збор калосся на полі. Хаця б не забыць, што Ноч не за гарамі, І ўсім пажадаць Добрага адпачынку. Хаця б не забыць, Калі заўтра пашчасціць Убачыць світанне, Падзякаваць сонцу, Падзякаваць сонцу, Што зноўку вярнула Да любяе працы – Да збору калосся [2, с.3].*

Такім чынам, паэтычныя радкі Максіма Танка і сёння хвалююць чытачоў не толькі актуальнасцю ўзнятых праблем і тэм, але і па-майстэрску падобраных вобразна-выяўленчых сродкаў, у тым ліку і гутарковых.

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Сцяцко, П.У. Слоўнік лінгвістычных тэрмінаў/ П.У.Сцяцко, М.Ф.Гуліцкі, Л.А.Антанюк. – Мінск: Выш.шк., 1990. – 222 с.
2. Танк, М. Збор калосся: Вершы / М.Танк. – Мінск: Маст.літ., 1989. – 302 с.
3. Танк, М. Мне пару крыл дало юнацтва... Выбр. лірыка / Максім Танк; Уклад. В.Рагойшы. – Мінск: Маст. літ., 2003. – 479 с.